

ӨОЖ 811.512.122'373.49

Ж.Д. Есімова

өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті ф.ғ.к., Қазақстан, Алматы қ.

E-mail: esimjuldaz.84@mail.ru**Қазаға қатысты қолданылатын сөздердегі діни лексика**

Мақалада қазаға қатысты қолданылатын сөздердің діни лексикасын зерттеу, тіл арқылы халықтың ертедегі рухани байлығын қарастыру мәселесі қарастырылады. Адамның рухани болмысының қалыптасуында тіл мен діннің маңызы зор екендігі белгілі. Рухани мәдениет адамдардың қоршаған дүниеге көзқарасы, діни танымы, наным-сенімі, мінез-құлқы, қабілеті, т.б. ұғымдар арқылы танылады. Осы орайда қоғамымыздағы діннің алатын орнын баса айта отырып, діни лексиканы жан-жақты зерттеу тың бастамаларға жол ашады деуімізге әбден болады. Демек, діни лексиканы зерттеу – дінді зерттеу емес, ол тіл арқылы халықтың ертедегі рухани байлығын жан-жақты қарастыру, байымдау болып табылады. Діни лексикамыздан орын алатын ислам әлеміне тән көптеген сөздер мен ұғымдар өлім-жітім жағдайында қолданылып отырады.

Түйін сөздер: өлім-жітім жағдайы, рухани байлық, кәміл мұсылман, шайтанның жолы, адамның жаны.

Zh.D. Yesimova

Religious vocabulary used in speech concerning the death

The problem of researching the religious vocabulary concerning death and considering spiritual wealth of people in ancient time is discussed in this article. It is well-known that language and religion play very vital role in developing the spiritual essence of human. Intellectual culture is known with the concepts like world view, religious knowledge, faith, character, ability of people. Highlighting the special role of religion in our society, we can say confidently researching religion vocabulary leads to new discoveries. So researching religion vocabulary is not researching religion, it is considering, discussing spiritual wealth of people in ancient time in depth through language. A lot of words and concepts peculiar the Islamic World from religion vocabulary are used in mortality cases.

Keywords: mortality case, spiritual wealth, real Moslem, demon way, human soul.

Ж.Д. Есімова

Религиозная лексика, используемая в речи о смерти

В статье рассматриваются проблемы исследования религиозной лексики, применяемой в отношении покойника духовные ценности народа при помощи языка. Известно, что язык и религия играют большую роль для духовного становления человека. Духовная культура проявляется через мировоззрение человека к окружающему миру, его религиозные воззрения, характер и другие понятия. В этой связи необходимо обозначить метод и роль религии в жизни общества и отметить, что разностороннее исследование религиозной лексики ведет к новым неизведанным начинаниям. Таким образом, исследование религиозной лексики – это не исследование религии, а выявление древних ценностей народа при помощи языка. Многие слова и понятия исламского мира, вошедшие в нашу религиозную лексику, используются в похоронных ситуациях (церемониях).

Ключевые слова: похороны, духовные ценности, истинный мусульманин, чертов путь, душа человека.

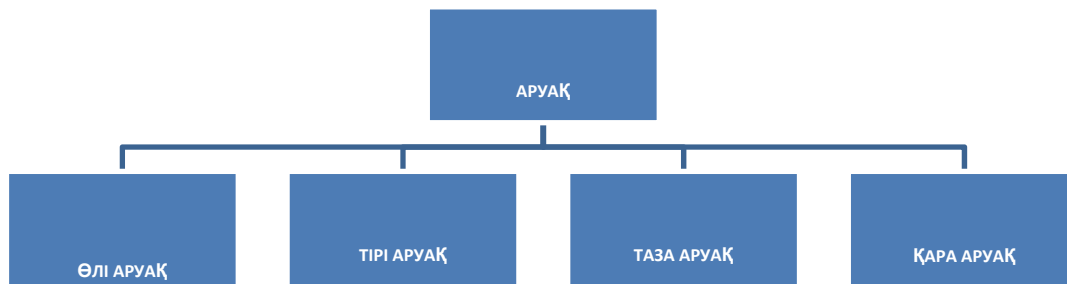
Адамның рухани болмысының қалыптасуында тіл мен діннің маңызы зор екендігі белгілі. Рухани мәдениет адамдардың қоршаған дүниеге көзқарасы, діни танымы, наным-сенімі, мінез-құлқы, қабілеті т.б. ұғымдар арқылы танылады. Осы орайда қоғамымыздағы діннің алатын орнын баса айта отырып, діни лексиканы жан-жақты зерттеу тың бастамаларға жол ашады деуімізге әбден болады. Демек, діни лексиканы зерттеу – дінді зерттеу емес, ол тіл арқылы халықтың ертедегі рухани байлығын жан-жақты қарастыру, байымдау болып табылады. Діни лексикамыздан орын алатын ислам

әлеміне тән көптеген сөздер мен ұғымдар өлім-жітім жағдайында қолданылып отырады. Солардың біркатарымен таныса отырып, бұл ретте ғалым Б. Сағындықұлының «Ғаламның ғажайып сырлары» атты еңбегін негізге алдық.

Діни лексикада өлімге қатысты ұғымдардың бірі – аруақ. Құрамындағы негізгі сөз *аруақ* болып келетін сөз тіркестері (*аруақтарға бағыштау, аруақтарға сыйыну, аруақтарға тие берсін, аруағына атағаным, аруақтарға арнап иіс шығару, аруақ қону, Аруақ разы болмай тірі байымайды, аруақ қолдасын, тірі аруақ* сынды

тілек-бата сөздер мен тіркестер қолданылып отырады. Ғалым Б. Сағындықұлы жоғарыда

аталған еңбегінде аруақтың төрт түрін көрсетіп, төмендегіше түсініктеме береді [1, 56].

1-сурет – Аруақтың түрлері

Киелі сөздердің лексика-семантикалық құрамы қазақтардың тілдік санасы мен тілдік көрінісіндегі аруақтар туралы ұғымдар мен наным-сенімдерді айқындауға мүмкіндік береді. Халық ұғымында «аруақ» деген сөзге қасиетті деген мән-мағына сіңген. Осы себепті аруақ деп тірі адамдарға көмектесе алатын қасиетті, киелі рухты түсінеді. Демек, өлі рухтардың бәрі бірдей аруақ болып санала бермейді.

Өлі аруақтар. Араб тілінде «аруақ»–«рух» деген сөздің көпшесі. Халық ұғымында аруақ деген сөзге «қасиетті» деген мағына сіңген. Осы себепті аруақ деп тірі адамдарға көмектесе алатын қасиетті, киелі рухты түсінеді. Демек, өлі рухтардың бәрі бірдей аруақ болып санала бермейді. Пайғамбарлардың, машайықтардың, әулиелердің, мүсылмандардың қай-қайсысы да тірілерге көмектесе алады. Өлі аруақтар бір ерекше жағдайда болмаса көзге көрінбейді. Өз бейнесінде адамдардың түсіне ғана енеді. Адамның есі ауып, талықсыған сәтінде ғана тірі кезіндегі формасында көріне алады. Киелі кісілерді бір немесе бірнеше аруақ қолдаған жағдайда, ондай адамды халық «аруақты кісі» деп атайды. Осыған орай тілі-

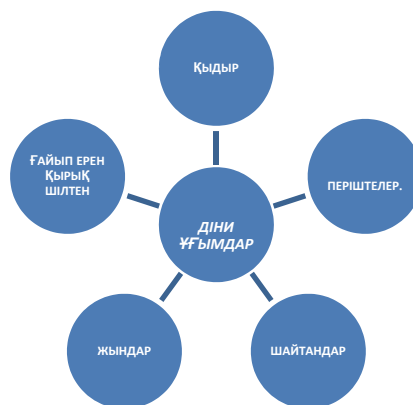
мізде «Аруақ қонған» деген тіркес қолданылады.

Тірі аруақтар. Қазақ «тірі аруақ» деп өлім халінде жатқан, күр сүлдесі қалған адамды айтады. Алайда тірі аруақтар кездеседі. Бұлар әртүрлі себеп, мақсаттармен өлмей тірі қалған адамдар. Олардың саны беймәлім. Дегенмен халықтың ішінде белгілілері – Қыдыр мен Ғайып ерен қырық шілтен.

Таза аруақтар. Қара аруақтардан айыру үшін пайғамбарлардың, машайықтардың, әулиелердің, шейіттердің, кәміл мүсылмандардың т.б. рухтарын таза аруақтар дейді. Бұлардың Аллаға ең жақын тұрғандығының мысалы сол – адамдар «күдай, аруақ жар болсын» деп сөйлейді.

Қара аруақтар. Жындардың да өз әулие, машайықтары болады. Олар өлгеннен кейін қара аруаққа айналады. Қолдарынан келгенше мүсылмандарға көмектеседі. Жалпылама көзге түсе бермейді. Бірақ қасиетті, киелі адамдардың көпшілігіне көрінеді.

Діни ұғымдардың қатарын құрайтын бұдан да өзге өлімге қатысты сөздер: Қыдыр, Ғайып Ерен Қырық Шілтен, Періштелер, Жындар, Шайтандар.

2-сурет – Діни ұғымдар

Қыдыр. Араб тілінің «көк», «көкпенбек», «жасыл» деген мағынасын беретін сөзі. Өз заманында Қыдыр пайғамбар қай жерге отырса, сол жерден көктеп жас шөп шығады екен. Сондықтан «Қыдыр» деп атапты. Ол мұсылмандарға көмектесу үшін Алла тағаладан өмір сұрапты. Тілегі қабыл болыпты. Мақсатына жету үшін мәңгі тірі суын ішіпті. Қыдыр пайғамбар туралы әңгімелер халық санасында жақсы сақталған.

Ғайып ерен қырық шілтен. Арабтың, көне түркінің және парсының сөздерінен құралған ғажап тіркес. Арабтың «ғайыбы» – «жоқ болып кету», «көзден тасалану», «құдайлық ісі», «адам» деген мағыналарда жұмсалады. «Шілтен» парсы тілінде «қырық тән немесе қырық дене» деген ұғымды береді.

Періштелер. Мұхаммед пайғамбардың нұрынан жаратылыс негіздерінің бірі – от жаратылған. Оттың таза жалынынан періштелер өмірге келген. Олар – Алла тағаланың тікелей көмекшілері. Періштелер сан алуан формада жаратылған. Мысалға періштелердің арасында адам, хайуан, мал, құс бейнелері кездеседі. Жеті қат көктің, пейіштің, тозақтың, Ғарыштың, Күрсінің тағы басқаның өз періштелері бар. Періштелердің санын бір Алла ғана біледі. Өсіп өнбейді, жыныссыз. Күнәдан пәк, кіршіксіз таза. Дегенмен де періштелер де құдайдың пендесі.

Періштелер жер бетінде өмір сүріп жатқан адамдардың істерін үнемі бақылап отырады, назарларынан еш нәрсе тыс қалмайды, әрбір сәтті қалт жібермейді. Бірде ана кісі пейішке барады, мына кісі тозаққа барады деп өзара қат-ты таласады.

Жындар. Бұлар періштелермен тектес. Бір бөлігі оттың шоғынан, бір бөлігі оттың түтінінен пайда болған. Періштелерден айырмашылығы – өседі, өнеді, өледі. Көзге көрінбейтін рухтардың ішінде адамзатқа ең белгілілері осылар. Арабтар өз тілінде – жын, парсылар – пері, түркі халықтары – дию, дәу дейді. Бұлар да бір формада екінші формаға ауыса алады. Мекендері – жерде. Суда да, құрлықта да өмір сүреді. Адам баласы қашанда періштелердің қоршауында болады. Сондықтан жындар қасынан өтсе де көре алмайды. Періштелерін қашырып алған адам жынның көзіне түседі. Адамдардың жынданатыны осы себепті.

Шайтан. Шайтан дегеніміз – періштелерге карама-қарсы тұрған инсан. Шайтанның алдау-арбауынан, сұрқиялығынан, зиянкестігінен Сүлеймен пайғамбар әбден зықысы шығып, қатты

жиіркенген. Бірде «оны жер бетінен жоқ етуді, қауымымен байлап тастауды» өтінген. Алла тілегін қабыл алып, үш күн бойы адамзатты шайтаннан мүлде ада еткен. Нәтижесінде барлық адам өмір сүруді қажет етпей қалады. Бәрінің де өлгісі келген. Тіршілік мүлде тоқтаған. Сүлеймен пайғамбар қатты сасыпты. Себебін сұрағанда Алла тағала: «Дүниенің оты шайтан еді ғой. Тіршілікке, байлыққа, бақытқа, басқаға қызықтыратын Әзәзіл болатын. Қызығушылық кеткен соң адамға дүние қажет болмай қалады» – дейді. Олай болса, шайтанды қоя беріңіз» – деген екен пайғамбар. Содан бері Ібіліс бостандықта. 999 жаман қасиеті дамығандықтан, оған мыңыншы шайтани қасиет үстелген. Ол қасиетінің мүлде жақсы жағы болмайды.

Шайтанның жолына шын түскен адам шайтанға айналады. Құдайдың шайтанынан адамның шайтаны жаман. Өйткені ол жамандықты шайтаннан да асырып жібереді. Сиқыршылардың, жәдігөйлердің қай-қайсысы да – адам шайтан. Адам шайтан – өз бойындағы бүкіл жаман қасиеттерді дамыту, жексұрын болу деген сөз.

Рух. Рух – Алла тағаланың өз қазынасы, адамдарға берген аманаты. Оның ғажайып сырлары бізге белгісіз. Рух бір мекен-жайдан екінші мекен-жайға ауысып отырады. Алғашқы мекен-жайынан ананың құрсағына келеді. Рух енгеннен кейін ғана балаға жан кіріп, қимылдай бастады. Бала өмірге келген соң денесінде, яғни жердің үстінде жүреді. Өлгеннен кейінгі мекен-жайы көрде, яғни жер астында болады.

Рух жер астына түскеннен кейін ақырзаманды, қиямет-қайымды күтеді. Тезірек болғанын қалайды. Рухтар жер астында мәңгі-бақи қалмайды, көр азабынан құтылғаннан кейін бостандыққа шығады. Туған-туысқандарына, ата-бабаларына қосылып, топ-тобымен ұшып жүреді. Жеке-дара да ұша береді. Үрім-бұтағына келіп хабар алып кетеді. Тірілер өлі рухтардың жағдайын білмегенімен, өлі рухтар тірілердің хал-ахуалын жақсы біледі. Әрине, мұның барлығы Алла рұқсатымен болатын істер.

Жан. Рух бір басқа, адам денесінің жаны бір басқа. Рухты адамға, періште, перілерге, жанды бүкіл мақұлқатқа адам денесіне телу керек. Адам денесіндегі жанның хайуанаттардың, құстардың, бүкіл мақұлқаттың жанынан өзгешелігі өз бетінше тіршілік ете алмайды. Рухпен қосылғанда ғана әрекетке көшеді. Дененің жаны рух шығып кеткеннен кейін шығады. Рух – Алланың аманаты, жан – дененің тіршілік ету қабілеті [1, 54].

Өлім-жітімге қатысты берілген діни ұғымдармен қатар, діннің, өлім жөнелтудің «от», «отқа табынуға» қатысты тұстарын баса айтуымызға болады. Осы тұста атқарылатын отқа қатысты ғұрыптардың (жоғарыда айтылғандай) дені төмендегідей:

Шырақ жағу – өлікті үйден шығарған соң оның аруланған орынына шырақ жағылады. Мұның мәнісі де шырағы сөнбесін, ошағы өшпесін, ұрпақтары жалғастырсын деген мағынада қолданылып келеді.

От қойып арулау – Өлік шыққан үйді дереу басқа жерге ауыстырып, өлікті шығарған, оның денесі жуылған жерді тазалап, от қойып арулайды. Ол жерді қазып, үстіне топырақ, тас үйіп кішігірім оба жасайды да, оны адам, мал баспауын жіті қадағалайды. Халық түсінігінде мұндай жерді адам, мал басса әртүрлі ауыруларға ұшырайды деген сенім орнаған. Сондықтан ол жерді от қойып арулайды, бұл жерді «арулаған жер» деп атаған [2, 111]

Діни-табыну тәжірибесі мен қарым-қатынаста киелі сөздер (әдетте бұл Алланың есімдері мен теңеулері) мен киелі мәтіндерде (Құ-

ранның аяттары мен сүрелері) магиялық қасиет болатындығын айтуымызға болады. Мәселен, ұзақ жоқтау жырларына басу айту мақсатымен киелі құран аяттарын оқыған.

Халықтың діни танымымен тікелей байланысты жайттардың бірі – символдық сипат. Мәселен, адамның жанының шығуын құстың ұшуымен теңестіру дәстүрлі дүниетаным айғағы. Ежелгі түсінік бойынша адам жаны тәнді тастап ұшып кетеді. Ол халық ұғымында бірде дем, бірде шыбын, енді бірде құс бейнесінде сипатталады. Қазақтың дәстүрлі ұғымы бойынша адамның үш жаны болады екен дейді. Біріншісі көгілдір жалын түріндегі «шыбын жан», ол – адамның соңғы демімен ұшып кетеді екен. Екіншісі – «ет жан», ол денеде суығанға дейін болатын көрінеді. Үшіншісі – «рухани жан» ол адамнан ең соңында ажырайды-мыс. Ақпарат берушілердің мәліметінше, көне түсінік бойынша, «адам жаны үшке бөлініп, бірі аспанға ұшады, екіншісі молада қалады да, үшіншісі үйдің маңайында қалатын көрінеді Осындай діни танымымыздың тұтастай көрінісі дүниеден өткен адамды шығарып салу кезінде айқын байқалады.

Әдебиеттер

- 1 Сағындықұлы Б. Қазіргі қазақ тілі. Лексикология. I-бөлім – Алматы: Қазақ университеті, 2003. – 101 б.
- 2 Ісләмжанұлы К. Қазақтың отбасы фольклоры. – Алматы: Арыс, 2007. – 332 б.

References

- 1 Saғыndyқұly B. Qazirgi қазақ tili. Leksikologiya. I-belim – Almaty: Qazaқ universiteti, 2003. – 101 b.
- 2 Islәмzhanyly K. Qazaқтың otbasy fol'klory. – Almaty: Arys, 2007. – 332 b.